

अतिरिक्त क्रियाकलापमा छात्रा सहभागिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोश्रो वर्षको
कोड नं. Ed.Pm. 598 को आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

सज्जन भाग

क्याम्पस क्रमाङ्क : ३१८/२०६६

परीक्षा क्रमाङ्क : १३०१६०

त्रि.वि.दर्ता नं.: ७२१३६-८८

श्री सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरबैता यादव बहुमुखी क्याम्पस सिरहा

२०७१

पत्र संख्या :-

चलानी नं. :-

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

१९९३-५ २०२७द
१९९३-२ २००८द

श्री सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवेता यादव बहुमुखी क्याम्पस, सिरहा

मिति

सिफरिशापत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (एम.एड) शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय दोस्रो वर्षका छात्र सज्जनभाले अतिरिक्त क्रियाकलापमा छात्रा सहभागिता विषयमा यो शोधपत्र तयार गर्नु भएको छ । यो शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन, सहयोग र सुपरिवेक्षणमा तयार गरिएको हो । उहाँले तयार पार्नु भएको यस शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु साथै यो शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

.....
धर्मराज सिंह

पत्र संख्या :-
सलानी नं. :-

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

७३३-५२०३७८
७३३-५२००८२

श्री सूर्यनारायण सत्यनारायण मोरवैता यादव
बहुमुखी क्याम्पस, सिरहा

मिति

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम्.एड्.) दोस्रो वर्षको आंशिकआवश्यकता परिपूर्तिका लागि छात्र सज्जनभाले अतिरिक्त कियाकलापमा छात्रा सहभागिता शीर्षकमा शोध अध्ययन कार्य पुरा गरी स्वीकृतिका लागि प्रस्तुतगर्नु भएकाले मूल्यांकन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्यांकन समिति

प्रा.चन्देश्वर यादव	विभागीय प्रमुख
आ.प्रा.धर्मराज सिंह	शोध निर्देशक
उपप्रा.नारायण प्रसादअधिकारी	बाह्य परीक्षक

Date: 27/2/2015

कृतज्ञता

अतिरिक्त क्रियाकलापमा छात्रा सहभागिता अध्ययनलाई विषयवस्तु बनाई यो शोधपत्र तयारका लागि स्वीकृतिदिई मेरो चाहना र इच्छा पूरा गर्न प्रोत्साहन दिनु भएका श्रदेय गुरुहरुप्रति स-हृदयदेखि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र पूरा गर्न प्रारम्भदेखि अन्तसम्म नियमित रूपले अध्ययनका कममा प्राप्त सैद्धान्तिक ज्ञानलाई आफ्नो अमूल्य समय खर्च गरेर व्यावहारिक रूप दिनुका साथै मेरो अध्ययनमा आवश्यक सुपरिवेक्षण, मार्ग निर्देशन एवम् सहयोग प्रदान गर्नुहुने गुरु श्री धर्म राज सिंह ज्यू प्रति हृदय देखि आभार व्यक्त गर्दछु । यस शोधकार्यका लागि स्वीकृतिप्रदान गर्नुका साथै उपयुक्त सल्लाह र सुभाषण प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा. श्री. चन्द्रेश्वर यादव ज्यू प्रति स-हृदयदेखि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी मलाई स्नातकोत्तर सम्मको अध्ययन पूरा गराउने सिलसिलामा यहाँ सम्म पुऱ्याउने ग्रामिण परिवेशमा वसोवास गरी कृषि पेशामा आत्मसातगर्नु भएको मेरो पूजनीय आमा,बाबु,आमा, दाजु, भाउजू, इष्ट मित्रप्रति संघै अभारी रहने छु ।

त्यसै गरी विभिन्न द्वितीय तथ्याङ्कहरु उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने जि.शि.का. धनुषाका जि.शि.का.काकर्मचारी तथा विद्यालयका प्र.अ. शिक्षक/शिक्षिका, दलित विद्यार्थी तिनीहरुका अभिभावक र विद्यालयका कर्मचारीहरुमा हृदय देखि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । घरमा अध्ययनको वातावरण तयार गराई शोधकार्यमा सहयोग पुऱ्याउने श्रीमति, छोरीहरु रशमी, पल्लवी, भाषा शुद्धिकरणमा सहयोग पुऱ्याउने शिक्षक श्री धर्मराज सिंह तथा कम्प्युटर टाइप र प्रिन्ट गरी दिने अनुपमा बुक्स एण्ड स्टेशनरी सप्लायर्सका जितेन्द्र ज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

सज्जनभा

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन अतिरिक्त क्रियाकलापमा छात्रा सहभागिता विषयमा तयार पारिएको हो । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्यहरु माध्यमिकतहमा छात्राहरुको शैक्षिक अवस्था तथा अतिरिक्त क्रियाकलापमा तिनीहरुको सहभागिता पत्तालगाई सहभागिता कमहुने कारण पत्ता लगाई सहभागिता बढाउनु रहेका छन् । यो अध्ययन पूर्णतया सर्वेक्षण पद्धतिमा आधारित भएको हुनाले परिमाणात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचामा तयार गरिएको हो ।

शोधकार्यको उद्देश्य प्राप्तिको लागि धनुषाको निर्वाजन क्षेत्र नं. १ अन्तर्गत पर्ने सात सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये वाट ग्रामिण क्षेत्रमा पर्ने क्रमशःसात माध्यमिक विद्यालयहरुबाट स्तरिकृत नमुना छनोटको आधारमा गरी जम्मा चार विद्यालय छनोट गरी प्रत्येक विद्यालयका माध्यमिक तहमा अध्ययनरत चार/चार जन छात्रा, तिनीहरुका अभिभावक तथा प्रधानाध्यापक लगायत तीन/तीन जना शिक्षक/शिक्षिका सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनोट विधिबाट नमुनाको रूपमा छनोट गरी अध्ययनको लागि आवश्यक पर्ने प्राथमिक तथ्याङ्क तिनीहरुबाट प्रश्नावली भराई, खुला किसिमले अन्तर्वार्ता लिइएको तथा छलफल गरी प्राप्त गरिएको थियो, भने द्वितीय तथ्याङ्कहरु सम्बन्धित विद्यालयका अभिलेख, जिल्ला शिक्षा कार्यलायका अभिलेख, शिक्षा सम्बन्धी प्रतिवेदनहरु, दलित सम्बन्धी लेख रचना इत्यादिबाट लिइएको थियो ।

तथ्याङ्कहरुको अध्ययनको आधारमा विद्यालयको माध्यमिक तहमा छात्राहरुको सहभागिता ज्यादै कम रहेको पाइयो । कक्षा दोहऱ्याउने र कक्षा छाड्नेहरुमा प्राय छात्राहरु नै रहेको पाइयो । तीन वर्षको तथ्याङ्क अध्ययनको आधारमा छात्राहरुको कक्षा दोहऱ्याउने दर क्रमिक रूपले बढेकै पाइयो भन्ने कक्षा छाड्ने दरमा उत्तार चढाव भएको पाइयो । माध्यमिक तहमा छात्राहरुको कम सहभागिता हुने, कक्षा छाड्ने, कक्षा दोहऱ्याउने मुख्य कारणहरुमा तिनीहरुको आर्थिक अवस्था कमजोर भई घरायसी कार्यमा लाग्नु परेको, पुरुष वर्गहरुबाट बढी श्रमशोषण, सामाजिक रूपले उपेक्षित, जनचेतनाको अभाव, कम उमेरमा विहा वारीलाई लिइएको छ ।

सामुदायिक विद्यालयको माध्यमिक तहमा छात्राहरुको भर्ना दर र उत्तीर्ण दर छात्रहरुको तुलनामा कम देखिन्छ । आर्थिक र सामाजिक कारणले गर्दा छात्राहरु माध्यमिक तह पूरा नगरी विचैमा कक्षा छाड्ने गरेको पाइन्छ । छोराछोरीको संख्या बढी भई विद्यालयको पढाइ सम्बन्धी अन्य खर्च तिर्न नसकेको कारणले गर्दा छात्राहरुको माध्यमिक तहमा अतिरिक्त क्रियाकलापमा सहभागिता कम देखिन्छ । कमै प्रतिशत छात्राहरुले विद्यालयको अतिरिक्त क्रियाकलापमा भागलिएको देखिन्छ । यसरी उनीहरुलाई विद्यालयको सम्पूर्ण कार्यक्रममा भाग लिनलगाइ शिक्षकहरु सँगको सम्बन्ध बढाइ विद्यालयमा राम्रो वातावरण बनाइ उनीहरुको अतिरिक्त क्रियाकलापमा सहभागिता बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।

माध्यमिक तहमा अतिरिक्त क्रियाकलापमा छात्राहरुको सहभागिता बढाउन गरिबी निवारणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै परीक्षामा उत्कृष्ट अङ्क ल्याउने छात्राहरुलाई प्रशंसा पत्र र पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण गरी निःशुल्क पठन पाठनको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने, घरायसीकार्यमा संलग्न हुनेहरुको लागि अतिरिक्त कक्षाको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने, छात्रवृत्ति प्रदान गर्नुपर्ने, अभिभावकहरुमा छोरीहरुको विहे बिस वर्ष भन्दा कम उमेरमा गर्न नहुने जनचेतना जगाउनु पर्ने कुराहरु उल्लेख गरिएका छन् । उच्च र गरिव जातिका भावना सवै वाट हटाउन ठोस नीतिल्याउनु पर्ने विद्यालयमा छात्राहरुको लागि मायालु वातावरण सृजना गर्नुपर्ने विषयवस्तु लाई सुभाबको रुपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषयसूची

स्वीकृतिपत्र	i
सिफारिस पत्र	ii
कृतज्ञताज्ञापन	iii
शोधसार	iv -v

परिच्छेद एक : परिचय १-१०

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको औचित्य	६
१.४ अध्ययनको उद्देश्यहरु	८
१.५ अनुसन्धानात्मकप्रश्नहरु	८
१.६ अध्ययनको परिसीमा	८
१.७ सम्बन्धितशब्दावलीको परिभाषा	१०

परिच्छेद दुई : सैद्धान्तिक खाका तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ११-१५

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	११
२.२ साहित्यको अवलोकन	१२
२.३ शैक्षिक उपादेयता	१५

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि १६-१९

३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१६
३.२ जनसंख्या तथा नमुना छनोट	१६
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका विधि	१७
३.३.१ प्रश्नावली	१७
३.३.२ अन्तर्वार्ता	१८

३.३.३ अवलोकन	१८
३.३.४ समुहगत छलफल	१९
३.३.५ सर्वेक्षण फारम	१९
३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू	१९
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१९
३.५.१ प्राथमिक तथ्याङ्क	२०
३.५.२ द्वितीय तथ्याङ्क	२०
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	२०

परिच्छेद चार : नतिजाको विश्लेषण

२१-४८

४.१ माध्यमिक विद्यालय तहमा छात्राहरूको शैक्षिक अवस्था	२१
४.१.१ छात्राहरूको भर्नाको अवस्था	२२
४.१.२ छात्राहरूको कक्षा छाड्ने अवस्था	२३
४.१.३ छात्राहरूको कक्षा दोहऱ्याउने अवस्था	२४
४.१.४ छात्राहरूको तहपार गर्ने अवस्था	२५
४.१.५ छात्राहरूको तहपार नगर्ने अवस्था	२६
४.२ माध्यमिक तहमा छात्राहरूको अतिरिक्त क्रियाकलापमा सहभागिता	२८
४.२.१ छात्राहरू अतिरिक्त क्रियाकलापमा भागलिएको अवस्था	२९
४.२.२ शैक्षिक वर्ष २०७० मा छात्राहरू अतिरिक्त क्रियाकलापमा भागलिएको अवस्था	३०
४.२.३ शैक्षिक वर्ष २०७० मा छात्राहरूले भागलिएको अवस्था	३१
४.३ अतिरिक्त क्रियाकलापमा छात्राहरूको सहभागिताकमहुनाकाकारणहरू	३४
४.३.१ लैङ्गीकविभेद	३४
४.३.२ आर्थिक स्थिति कमजोर	३४
४.३.३ शैक्षिक चेतनाको अभाव	३५
४.३.४ खराब साथीसँगत	३५
४.३.५ छात्राहरूको शिक्षाआर्जनप्रति राज्य र विभिन्न संघसंस्थाहरूले देखाउने चासो	३६

४.३.६ छुवाछुतको भावना र भेदभाव	३६
४.३.७ कमउमेरमा विहेवारी	३६
४.३.८ अभिभावकहरुको बेरोजगारी	३७
४.४ अतिरिक्तक्रियाकलापको प्रभावकारीता	३८
४.४.१ सिकाइमाबृद्धि	३९
४.४.२ विद्यालयको सहक्रियाकलाप र अन्य क्रियाकलापको सहभागितामा बृद्धि	४०
४.४.३ आपसी मेलमिलापमा बृद्धि	४१
४.४.४ आत्मबलमाबृद्धि	४१
४.४.५ नेतृत्वगर्ने क्षमतामा बृद्धि	४१
४.५ अतिरिक्तक्रियाकलापमा छात्राहरुको सहभागिता बढाउने उपायहरु	४३
४.५.१ छात्रवृत्तितथा पुरस्कारको व्यवस्था	४३
४.५.२ निःशुल्कनामाङ्कन, किताब, कापी, कलम र ड्रेसको व्यवस्था	४३
४.५.३ दलित र गैर दलितवर्गकाविद्यार्थीहरुप्रतिको समानव्यवहार	४४
४.५.४ शैक्षिकजनचेतना	४४
४.५.५ उच्चशिक्षा र देशको सम्पूर्ण निकायमा समावेशी	४५
४.५.६ अभिभावकहरुको लागि रोजगारको व्यवस्था	४५
४.५.७ अभिभावकहरुको पेशाको आधुनिकतथा वैज्ञानिक व्यवस्था	४५
४.५.८ सस्तो ब्याज दरमा ऋणको व्यवस्था	४६

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष तथा सुभावहरु ४९-५५

५.१ निष्कर्ष	४९
५.२ सुभावहरु	५२
५.२.१ नीतिगत तहका सुभावहरु	५२
५.२.२ अभ्यास तहका सुभावहरु	५३
५.२.३ अनुसन्धान तहका सुभावहरु	५५

सन्दर्भसूची

अनुसूचीहरु